

■ METABOLA

(z řec. *metabolé* = změna) – stylistická figura, v níž se v opačném slovosledu opakují v druhé části fráze výrazy, užitě v první části. Příklad: Člověk má jist, aby žil, a nikoli žít, aby jedl. Srov. → *chiasmus*.

pb

■ METAFORA

(řec. = přenesení) – nepřesně zvaná též zkráceným → *přirovnáním*, jeden z → *tropů*, druh básnického obrazu. Od *přirovnání*, s nímž ovšem také souvisí (a s nímž ji spojoval např. Hegel), liší se *m.* tím, že nepřirovnává něco k něčemu, ale v zájmu nového poznání skutečnosti konfrontuje významy tím, že nahrazuje slovo nebo slovní obrat slovem nebo slovním obratem jiného druhu, z jiné smyslové oblasti, z jiné sféry věcí, jevů a představ, a to na základě dialektické jednoty v rozmanitosti, překvapivé *podobnosti* vzhledu (barvy, tvaru), rozměru, množství, stavu, vlastností, pohybu nebo funkce; např. místo neurčité číslovky *mnoho* se často metaforicky užívá substantiva *moře*, a to jak v poezii („moře světél v dáli“, Nezval), tak v slangu („moře buchů“ – mnoho dívek) a vůbec v afektivních projevech hovorového jazyka, publicistiky apod.; jazyk odborné literatury se *m.* většinou vyhýbá – s výjimkou tzv. *m. lexikalizovaných*, tj. všeobecně vžitých metaforických pojmenování s významem v daném kontextu už zcela jednoznačným (slovníkovým) – např. „koza“ nebo „kůň“ v tělocvičné terminologii.

M. má velmi blízko k → *hádance*, protože vyžaduje aktivní spolupráci čtenářovy (posluchačovy) zkušenosti, paměti, představivosti a úsudku a dává uspokojení a radost ze hry i z rozluštění. Ve srovnání s hádankou nemá však *m.* rozluštění za svůj hlavní cíl (dokonce ani formálně), ale slouží emocionálnímu a fantazijnímu obohacení projevu a v krásné literatuře je důležitým prvkem obrazové výstavby, stupňuje intenzitu výrazu a emocionalitu textu; to je zvláště patrné na *řetězcích m.*, v nichž se všechny *m.* vztahují k téže věci (jevu nebo představě); jejich účelem není tuto věc přiblížit, pomocí řady *m.* se nepřipravuje postupně rozluštění, které je často zřejmé již na začátku, ale začleňují se do textu nové představové oblasti. Např.: „uhnětl jste maně z vláken uhliku / ptáka našich nocí s kterým dlouho bdíme / metlu přišer stínů již je zaháníme / žhavé poletuchy snivých promenád / anděla nad štítý nároží a vrat / růže restaurantů kaváren a barů / vodotrysky noci ve snách na bulváru / růžence nad mosty velkoměstských řek / aureolu pouličních nevěstek / věnce nad komíny velkých parolodí / slzy které kanou nad poschodí...“ V tom-

to řetězci *m.* z Nezvalova Edisona se objevují některé *m.*, na něž se nehodí Hegelovo vymezení; „rozluštění“ (= vynalezl jste žárovku) je nepochybně hned na začátku a série *m.* má jiný smysl, tj. sugeruje všudypřítomnost žárovek v moderním světě a staví tím vedle sebe nejrůznější a někdy i protikladná prostředí (anděl vedle restaurantu, vodotrysk vedle růžence). Ostatně i jednotlivé *m.* vyzdvihují moment iluzivní proměny světa vynálezem žárovky: světlo žárovek městské noci vytváří pouličním nevěstkám „aureolu“; *m.* se tak stává složitějším a efektivnějším nástrojem poznání, než kdyby pouze vysvětlovala a znázorňovala věc, jev nebo představu, která je jejím podnětem a podmětem.

Stylistická a gramatická konstrukce *m.* může být nejrozmanitější, v citovaném příkladu z Nezvalova Edisona jsou *m.*, které jsou zároveň → *perifrází* („ptáka našich nocí, s kterým dlouho bdíme“), jiné jsou zároveň → *metonymií* („vodotrysky noci ve tmách na bulváru“; záplava světél se podobá záplavě vodní tříště ve vodotrysku, ale je tu i věcná souvislost: vodotrysky bývají nejkrásnější večer a v noci, když jsou osvětleny žárovkami). *Rozvinutým m.*, tj. takovým, k nimž se autor v témž textu vrací (v Nezvalově Edisonu např. *metafora* chvějící se noci), říká se někdy *realizace m.* Zvláštním druhem *m.* je → *personifikace*, jiným → *synestézie*. Běžná jsou *metaforická epiteta* (růžový sen). Tzv. *zvukovou m.* vytvářejí slova podobně znějící; pojítkem mezi nimi je částečná zvuková shoda; rým označovaný někdy za *zvukovou m.* je vlastně zvukové přirovnání; *zvukovou m.* je třeba odlišovat od → *onomatopoeie*; nejběžnějším případem *zvukové m.* jsou *citoslouce* jako *sakva*, *heršoft*, do *prkynka* (popř. do Prahy), *užívané místo tabuizovaných výrazů sakra*, *hergot*, do *prdele*. *Bezdechý střet* a *rušivá zkrřížení dvou m.* patří mezi → *katachréze* (např. *klepnot přes prsty některé horké hlavy*).

M. je předmětem bádání už od starověku; zabýval se jí podrobně ve 4. stol. př. n. l. Aristotelés (v *Poetice* a *Rétorice*), po něm v 1. stol. př. n. l. Cicero, Quintilianus, později Augustinus Aurelius (354–430) aj. Oživený zájem o *m.* přineslo 19. stol. v souvislosti s rozvojem estetiky, srovnávací jazykovědy a poetiky, o *m.* se intenzivně zajímají všechny směry zdůrazňující znak v umění a všechny školy zaměřené ke specifice umění a poezie. *Metaforický přístup k realitě* bývá přisuzován především poezii (zatímco *metonymie* se považuje za vlastní próze); jak v próze, tak v poezii je *m.* prostředkem intenzifikace textu.

Lit.: *M. Black*, *Models and Metaphors*, New York 1962. *A. S. Litvinenko*, *Termin i metafora*, in: *Učenyje zapiski BGPII* 8, Moskva 1954. *V. Nezval*, *Dvojitá obrazotvornost*, in: *V. N., Moderní básnické směry*, Praha 1937. *J. Pavelka*, *Anatomie metafory*, Brno 1982. *M. Petrovič*, *Metafore*

metafráze

i alegorije, Beograd 1967. H. Pongš, Das Bild in der Dichtung I, Morphologie der metaphorischen Formen, Marburg 1927. A. A. Potebnja, Iz zapiskov po teoriji slova, Charkov 1905. J. Przyboš, O metaforze, in: J. P., Sens poetycki, Kraków 1963. I. A. Richards, The Philosophy of Rhetoric, New York 1936. S. Šabouk, Břehy realismu, Praha 1973. C. M. Turbaine, The Mythe of Metaphor, Yale 1963. T. Vianu, Problemele metafori, București 1957. D. Žváček, O jednom lingvistickém aspektu studia metafor, in: Acta UP Olomucensis, Philologica XXV, 1968. Týž, Poznámky ke klasifikaci metafor, Acta UP Olomucensis, Philologica 44, 1981.

mb

METAFORIKA viz TROPY

■ METAFRÁZE

(z řec. metafrasis = opis) – 1. stylistický prostředek synonymického opisu, jehož cílem je vyhnout se opakování výrazu – např. Filodama *mi-lovala*, Filodama *v srdci měla* (Rosa);

2. doslovný překlad větného celku pro zachování syntaktických zvláštností překládaného jazyka;

3. překlad veršované poezie z cizího jazyka do prózy.

pb

METAGOGA viz PERSONIFIKACE

■ METAGRAM

(z řec. metagrafein = psát se změnou) – změna hlásky či písmena ve stavbě slova, užitá ze stylistických, → kalamburních či rýmových důvodů. Je častým případem → metaplasmu. Např. křížem krážem, tik – tak.

pb

■ METAJAZYK

(z řec. meta = nad, za) – pojem teorie informace a logiky, jazyk, jímž se mluví o jiném jazyce (jazyk-objekt). Vychází se z teorie poznání, podle které existují v objektivní realitě věci, jejich vlastnosti a relace aj., které nefungují jako jazykové znaky; tyto objekty se označují jako nultého stupně. Znaky jazyka (přirozeného, umělého), označující tyto objekty, označíme jako prvního stupně; tvoří tzv. jazyk-objekt (jazyk přirozený, jazyk vědecké teorie aj.); při jeho studiu a tvoření výpovědí o něm se používá „jazyk o jazyce“, tj. *m.*, vzhledem k jazyku-objektu. Tím je *m.* jazykem vyššího stupně, který ovšem sám může být jazykem-objektem metajazyka vyššího stupně atd.

Lit.: O. Zich, Moderní logika, Praha 1958.

vš

■ METAKOMUNIKACE

(z řec. meta = za, nad a lat. *communicatio* = sdělení) – pojem teorie informace; v literární teorii zvláštní případ → komunikace literární, při níž primární komunikační proces: autor A₁ – komunikát – příjemce P₁, se stává východiskem nového komunikačního procesu: autor A₂ – komunikát o původním komunikátu (*metatext*) – příjemce P₂. V rámci metakomunikační aktivity autora metatextu převládají buď operace *metajazykové*, sloužící především k výkladu výchozího textu, nebo operace *metakreační*, jejichž cílem je především svébytná výpověď. V literárněvědné komunikaci převládají operace metajazykové, metakreační prvky jsou zde maximálně potlačeny, jejich podíl však stoupá v běžné komunikaci kritické. Při překladu bývají složka metakreační a metajazyková přibližně vyrovnané.

Lit.: A. Popovič, Poetika umeleckého prekladu, Bratislava 1971. Týž, Problémy literárnej metakomunikácie, Teória metatextu, Nitra 1975.

mc

■ METAKREACE

(z řec. meta = nad, za a franc. *création* = tvorba) – pojem teorie informace, aplikovaný na literární vědu: odvozená literární tvorba, vzniklá pod vlivem již existujícího literárního díla; jedná se o → metatext vzhledem k původnímu → textu. V tomto smyslu je druhem metakreace umělecký překlad, umělecká kritika aj., do jisté míry i odvozená epigonská literatura. V nejobecnějším významu však určité metakreační rysy vykazuje každé dílo (literární, vědecké atd.), neboť navazuje na existující → kontext (literární, vědecký aj.). Srov. → metatext, → metakomunikace, → metajazyk.

vš

■ METALEPSE

(z řec. *metalepsis* = záměna) – slovní figura antické poezie, jedna z podob → metonymie, při níž je a) důsledek zaměnění jeho příčinou (popř. jejím zdrojem), jako např. při užití slova „jazyk“ místo „řeč, mluva“ nebo slova „ruka“ místo „písmo“; b) určité slovo nahrazeno synonymem jeho homonyma, jako např. u Homéra, kde místo „koré“ (= dívka) je užitó slovo „gléné“ (= oční bulva), protože v řečtině „koré“ znamená jak dívku, tak bulvu.

vš